
ORFEVRĂRIA ECLEZIASTICĂ DIN BASARABIA (1812-1827)

Liliana Condraticova

Inventarul liturgic al bisericilor și mănăstirilor din Basarabia constituie o parte componentă a patrimoniului cultural al țării. Studiarea orfevrăriei de cult din primele decenii ale secolului al XIX-lea are o deosebită importanță pentru conturarea unui tablou pe cât e posibil de vast al evoluției și afirmării prelucrării artistice a metalului în spațiul basarabean. În acest context, este necesară cercetarea detaliată a unor probleme de o semnificație aparte, și anume prezența meșterilor argintari care realizau variate piese de podoabă, materiile prime folosite și atestarea articolelor preponderent din aliaje metalice ieftine, piesele comandate și nelipsite în bisericile basarabene, valoarea istorică și artistică a inventarului liturgic confecționat în această perioadă.

Informații valoroase cu referință la podoabele de cult din bisericile și mănăstirile basarabene de la începutul secolului al XIX-lea sunt selectate de regulă din dosarele de arhivă. Deși nu chiar atât de numeroase cum ne-am fi dorit, ele constituie temelia cercetării inițiate de noi, completând informațiile lapidare culese din literatura de specialitate. Nu mai puțin valoroasă se prezintă și documentarea pe teren, cercetarea detaliată a inventarului liturgic pentru stabilirea materiei prime folosite, a atelierului de confecționare a articolului sau meșterul argintar, motivele decorative utilizate pentru înfrumusețarea podoabei etc.

Una din cele mai importante probleme care necesită elucidare este prezența meșterilor argintari care profesau prelucrarea artistică a metalului, confecționarea inventarului liturgic și a podoabelor de cult. Pentru spațiul pruto-nistrean, la începutul secolului al XIX-lea, au fost documentați câțiva meșteri care au realizat podoabe pentru bisericile locale. De remarcat, că în ambele cazuri vorbim de meșteri veniți din Podolia: un meșter din orașul Balta și argintarul Leiba Berg din orașul Uman, asupra activității căruia ne vom și opri în continuare.

În conformitate cu acordul cu nr. 1767, încheiat la data de 20 iulie 1815 între Dicasteria de Chișinău

și cetățeanul din orașul Uman, Ucraina, evreul Leiba Ițcovici Berg, meșter argintar, ultimul urma să confecționeze potrivit modelului stabilit potirul cu toate necesare oficerii serviciului divin: discos, linguriță, steluță, copie, icoane etc.¹ Pentru realizarea acestei comenzi meșterul a prezentat o recipisă în care specifica că va realiza potirul cu toate piesele liturgice necesare pentru bisericile din Eparhia Chișinăului atâtea cât vor fi solicitate². Toate podoabele urmau să fie realizate din tombac, argintate, iar unele fragmente chiar și aurite. Prețul unui potir cu piesele liturgice necesare ajungea la 120 de lei. Meșterul argintar solicita, în cererea sa, ca după executarea acestor piese, niciun meșter argintar în afară de el să nu îndeplinească asemenea comenzi pentru Dicasteria din Chișinău. În așa mod, se institua un fel de monopol pentru executarea vaselor sfinte din aur și argint, iar prerogativa îndeplinirii comenzilor revenea acestui argintar, de origine iudaică, Leiba Berg. Documentul a fost semnat de meșter în limba evreiască (idiș), și confirmat în limba rusă, în traducere însemnând următoarele ”în rusă înseamnă Berg Leiba Ițcovici, argintar, locuitor din Uman”³.

Potrivit contractului semnat de argintarul Leiba Berg și Dicasterie, toți protopopii să întocmească lista vaselor de cult necesare pentru a fi confecționate, cu indicarea concretă a materiei prime de executare – argint, aur sau tombac. Totodată, era preconizată comandarea și realizarea vaselor de cult numai din argint, iar cele din zinc se interziceau pentru folosință. În locul vaselor de zinc, se recomanda realizarea vaselor sfinte din tombac „potrivit modelului vaselor de argint sau de aur și făcute iscusit aidoma lor”⁴.

Ca urmare a expedierii unei circulare tuturor protopopilor Eparhiei Chișinăului, avem rapoartele

¹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946. Anii 1815-1819.

² ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 1.

³ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 1 verso.

⁴ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 2 verso.

fiecărui protopop privind executarea ordinului. Astfel, la 24 iulie 1813 protoiereul Fiodor Maleavin scria că a primit circulara conform căreia urmează să întocmească lista tuturor vaselor pentru a fi confecționate din staniu sau argint, lista urmând a fi transmisă în Dicasteria Duhovnicească.

Conform listei anexate de protoiereul Fiodor Maleavin, în bisericile din Akkerman, Chilia, Bender și Căușeni, au fost comandate următoarele vase liturgice⁵: pentru catedrala din Akkerman și biserica Ioan Botezătorul au fost comandate potirul cu cele necesare din argint aurit; pentru cinci biserici din satele ținutului Akkerman, inclusiv Șabo, Tudora, au fost comandate potire cu vasele de cult realizate din staniu. Pentru trei biserici cu hramul Adormirii, Acoperământul și Sf. Nicolae din orașul Chilia au fost comandate potire cu vase din argint aurit, iar pentru patru biserici ale ținutului Chilia au fost comandate potire cu vase din staniu, încă pentru două biserici ale aceluiași ținut au fost comandate potire cu vase din aramă, tombac și staniu.

Pentru orașul Bender situația se prezintă astfel: pentru bisericile cu hramul Adormirii și Sf. Nicolae, dar și pentru catedrala Sf. Alexandru se comandau potire cu vase de argint aurit, situație deja bine conturată pentru bisericile din orașe. Iar pentru parohiile rurale ale ținutului Bender, se realizau potire din aliaje metalice ieftine. Astfel, pentru biserica Sf. Nicolae din satul Hârbovăț, pentru cele din Chițcani și Fârlădeni se comandaseră potire din tombac aurit; pentru biserica Sf. Mihail din satul Hagimus potirul cu vasele sfinte urma să fie executat din staniu. O situație similară era și pentru bisericile Sf. Mihail din satul Bulboaca, Sf. Spiridon din satul Varnița, Sf. Nicolae din satul Gura Bâcului și biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Sălcuța.

În iunie 1819, protoiereul de Bender a primit o circulară aparte prin care se cerea înlocuirea vaselor de cult de staniu cu cele realizate de tombac argintat de către argintarul Leiba Berg⁶.

Și pentru târgul Căușeni și satele ținutului protoiereul Fiodor Maleavin a comandat argintarul vase de cult, după cum putem urmări din raportul său. Stabilim, că pentru biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni a fost comandat un potir cu vasele sfinte din staniu. Iar situația din parohii se prezintă astfel: pentru biserica din Slobozia – potir de staniu, pentru biserica din Olănești și cea

din Purcari – potire de argint, pentru biserica din satul Răscăieți – potir de aramă, pentru biserica din Ciobruți – potir de aramă argintat, pentru bisericile din Tocuz, Ermoclia, Cârnațeni, Seliște ș.a. au fost comandate potire de staniu, pentru biserica din Cimișlia – potir de argint, mai multe biserici au comandat potire de staniu, aramă argintată sau aramă aurită. În cele șase biserici din ținutul Căușeni aflate în construcție și două biserici din ținutul Chilia nu erau deloc vase de cult necesare pentru oficierea serviciului divin. Deja la 24 noiembrie 1816, protopopul Fiodor Maleavin semna că a primit, conform comenzii efectuate de el anterior, 30 de potire cu toate vasele necesare, adică discose, lingurițe, steluțe, copii, atât de staniu, cât și de argint aurit sau din aramă argintată, în funcție de solicitarea fiecărei biserici în parte.

O circulară similară cu nr. 1762 a fost primită și de protopopul ținutului Codru și Greceni, care a purces la întocmirea listei necesare de vase pentru oficierea serviciilor divine în bisericile protopopiatului condus de el⁷.

În conformitate cu lista întocmită la 9 august 1815 și anexată de protopopul ținutului Codru și Greceni, vom stabili piesele comandate argintarului Leiba Berg și materialul de lucru⁸. Astfel, au fost comandate potire și discose de argint pentru bisericile din ținutul Codru (biserica Sf. Nicolae din satul Leova, biserica Sf. Arhangheli din satul Hăsnășeni Noi, biserica Sf. Nicolae din satul Toceni, biserica Sf. Arhangheli din satul Leucani, biserica Sf. Dumitru din satul Cania, biserica Sf. Arhangheli din satul Larga, biserica Sf. Gheorghe din satul Caragaș, biserica Sf. Dumitru din satul Capaclia, biserica Sf. Nicolae din satul Enicoi, Biserica Sf. Arhangheli din satul Cazangic), iar pentru biserica Sf. Nicolae din satul Cupcui și biserica Sf. Gheorghe din satul Macrești au fost comandate câte o steluță și o linguriță de staniu.

De asemenea, steluță și lingurițe de staniu au fost comandate pentru bisericile ținutului Greceni, și anume biserica Sf. Nicolae din satul Larga, biserica Cuv. Parascheva din satul Baurci, biserica Sf. Arhangheli din satul Zârnești, biserica Sf. Arhangheli din satul Frumoasa, biserica Sf. Arhangheli din satul Cargan, biserica Sf. Arhangheli din satul Manta, biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Pelenia (partea bulgară) și biserica Sf. Arhangheli (partea moldovenească), biserica Sf. Arhangheli din satul Gotești și biserica Sf. Dumitru din satul Tartaul.

⁵ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 12-12 verso.

⁶ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 83-83 verso.

⁷ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 4.

⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 8-8 verso.

Biserica	Inventarul necesar	Metalul
Biserica Înălțarea Crucii a cetății Ismail	Potirul cu toate vasele necesare	argint aurit
Mănăstirea Sf. Nicolae din Ismail	2 seturi de potire cu toate vasele necesare	argint
Mănăstirea Sf. Dumitru din Ismail	Potirul cu toate vasele necesare	staniu
Biserica Sf. Nicolae, orașul Tucicov	Potirul cu toate vasele necesare Potirul cu toate vasele necesare	argint aurit staniu
Pentru biserica Sf. Dumitru, orașul Tucicov, aflată în construcție	Potirul cu toate vasele necesare Potirul cu toate vasele necesare	argint aurit staniu
Pentru biserica nou-construită Sf. Nicolae, satul Babint	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica în construcție din or. Tomorov	Potirul cu vasele necesare	argint aurit
Biserica Sf. Spiridon	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica Sf. Arhanghel Mihail	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica Sf. Arhanghel Mihail, satul Colibaș	Potirul cu vasele necesare	staniu
Biserica Adormirii, Vulcănești	Potirul cu vasele necesare	argint aurit

Deja peste doi ani după semnarea contractului, în 1817, protopopul ținutului Codru și Greceni a primit 33 de seturi de potire cu vase sfinte comandate anterior din metale nobile și aliaje metalice ieftine.

Circulară similară, sub nr. 1763, a primit și protopopul de Ismail și ținutul Tomorov, protoiereul Nichita Glisan. Potrivit listei întocmite de protopop, în ținuturile administrate de el au fost comandate pentru confecționare următoarele vase de cult⁹.

Ulterior, protopopul a mai comandat trei potire de staniu și unul de argint pentru bisericile din protopopiatul său. În aprilie 1817, protoiereul a delegat pe preotul Iosaf Mihailaș să achite suma de 1800 de lei pentru potirele comandate pentru 15 biserici ale ținutului Tomorov. Grație acestui document, putem stabili prețul estimativ pentru potirele comandate: câte 120 de lei pentru fiecare potir cu vasele sfinte de argint¹⁰. Pentru primirea sumei de 1800 de lei pentru 15 potire de argint a semnat și meșterul argintar care le-a confecționat, evreul Leiba Berg.

Același protopop menționa, în noiembrie 1818, că argintarul Leiba Berg încerca de fiecare dată să realizeze în loc de chivoturi de staniu vase de tombac sau de argint, deși nu fusese semnat un contract pentru realizarea unor asemenea podoabe, anterior expediind lista în care era bine stipulat în care biserică se cereau vase de tombac, și în care vase de argint¹¹.

Pentru concretizare, protopopul a specificat că sunt necesare vase de argint pentru biserica Sf.

Nicolae și biserica Sf. Dumitru din orașul Tucicov, biserica Înălțarea Crucii din cetatea Ismail, biserica Sf. Ioan din orașul Reni¹². Pentru cele 24 parohii, inclusiv bisericile din satele Tatarbunar, Tatar, Tabani, Etulia, Vulcănești, Fricăței, Giurgiulești, Văleni, Brânza, Colibaș ș.a. se cereau vase de cult din tombac.

O recipisă similară de achitare a sumei de 6300 de lei pentru primirea la 11 iunie 1818 a 73 de potire cu vase sfinte de tombac argintat, staniu și tombac curat, a fost adeverită și de protopopul ținutului Hotin, protoiereul Gheorghe Radostat. De asemenea, prețul fiecărui potir se estima la aprox. 120 de lei, suma de 6300 de lei fiind achitată argintarului Leiba Berg, iar încă 1200 de lei au fost transmise prin iereul bisericii din satul Terebnea, Fiodor Florovici¹³.

Realizarea unei comenzi atât de mari pentru Eparhia Chișinăului și a Hotinului nu s-a făcut fără mici confuzii, după cum a fost atestat în cazul comenzii de potire pentru parohiile ținutului Hotin. În raportul său protopopul de Soroca, Gheorghe Radostat, a menționat că pentru bisericile ținutului Hotin erau necesare 80 de potire, pe care și le-a primit în luna februarie-martie 1818¹⁴. Argintarul Leiba Berg a semnat contractul pentru realizarea potirelor din tombac, protopopul solicitând ca în locul vaselor de staniu să fie făcute vase de tombac, cu aurirea celor mai importante detalii. Potrivit calculelor, fiecare potir era estimat la 120 de lei¹⁵. Iar un chivot de tombac argintat echivala cu 50 de lei¹⁶.

¹² ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 70.

¹³ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 50-50 verso.

¹⁴ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 56-58.

¹⁵ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 54.

¹⁶ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 59.

⁹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 10-10 verso.

¹⁰ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 46-46 verso.

¹¹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 85-85 verso.

La 29 ianuarie 1817, conform raportului proto-popului ținutului Soroca, protoiereul Constantin Stamati, s-a stabilit că ultimul a primit, conform solicitării făcute anterior, 50 de potire cu vasele sfinte contra sumei de 6000 de lei, fiind comandate pentru parohiile ținutului administrat de el încă 25 de potire¹⁷. Și protopopul ținutului Iași, protoiereul Ștefan Șamrovski relatează, în februarie 1819, că potrivit circularei de confecționare a vaselor de cult de meșterul argintar, a achitat suma de 2895 de lei pentru aceste vase, bani transmiși prin preotul Damian Efimovski¹⁸.

Astfel, analiza surselor disponibile ne permite să constatăm existența în spațiul pruto-nistean a meșterilor argintari care confecționau la comandă piese de podoabă de cult. Dacă ar fi să comparăm situația din Basarabia cu dezvoltarea orfevrăriei din țările europene, vom aminti că începutul secolului al XIX-lea este o perioadă destul de fructuoasă. Printre cei mai apreciați bijutieri ai timpului remarcăm argintarii și aurarii francezi Robert-Auguste Joseph (1723-1805), Martin-Guillaume Biennais (1764-1843), Jean-Baptiste-Claude Odier (1763-1850), care realizau diverse articole după proiectele arhitecților neoclasiци de la curtea imperială, Charles Percier (1764-1838) și Pierre-François-Léonard Fontaine (1762-1853) (Энциклопедия 1988, 260). O activitate prodigioasă realizau și meșterii din Ucraina (F. Korovkin, I. Iaroslavski, G. Proțenko, I. Vinikovski ș.a.) (Treasury 1999, 94), unii din ei realizând la comandă, după cum am observat anterior, podoabe și la solicitarea autorităților ecleziastice din Basarabia. În Rusia, cele mai importante centre de confecționare a podoabelor de aur și argint rămân a fi Moscova și Sankt Petersburg, aici activând meșterii Sh-tang, Piotr Urveder, Mihail Pivert, Vasili Zavesov ș.a. (Постникова-Лосева 1974, 160-167).

Din analiza dosarului privind activitatea argintarului evreu din Umani Leiba Berg, reiese o altă problemă care necesită explicație cum ar fi clasificarea articolelor existente în bisericile basarabene și piesele comandate meșterului pentru confecționare. Pornind de la tipologia descrisă anterior privind piesele de podoabă, am încercat să stabilim care piese anume erau uzuale (Condaticova 2011, 49-58). În acest context, pentru determinarea pieselor de cult existente la început de secol XIX, aducem câteva informații cu privire

la bisericile și mănăstirile din regiune. Astfel, în 1815, schitul Tabăra posedă podoabe bisericesti, icoane și veșminte (AB 1936, 59-61). Ambele biserici din schitul Tabăra, încă din primii ani de la fondare, erau bine „îndestulate cu inventar liturgic”¹⁹. Și la mănăstirea Hârjauca, confirm dosarelor arhivistice, deopotrivă cu variate podoabe liturgice, am putut identifica câteva cărți cu ferecături de metal nobil, datate cu începutul secolului al XIX-lea: o *Evanghelie* (Moscova, 1809), cu ferecătură de aur și argint cu titlul 84 și o altă *Evanghelie*, tipărită tot la Moscova (1817), la fel având ferecătură de argint cu titlul 12²⁰.

Continuă lista podoabelor de cult atestate în acea perioadă și tabelul inventarierii averii bisericii mănăstirii Japca inițiată la 22 iulie anul 1818²¹. Aici au fost catalogate feloane, odăjdii preoțești din stofe prețioase, oraruri, brâie dintre care două aveau încheietori de aramă; trei cruci de argint, două seturi de potire, discese, steluțe, lingurițe, sulite, dintre care unul de argint și altul de staniu; cinci candelabre de aramă, de diferite mărimi, din aramă curată, unul din ele din cauza uzurii, a fost distrus; trei candelabre din aramă; trei cădelnițe, una din aramă albă și două din aramă galbenă; zece candelabre pentru icoane; o cădelniță de aramă; trei clopoțele de fier, unul fiind distrus din cauza uzurii. Printre cărțile cercetate, un loc aparte deține o *Evanghelie* în ferecătură de argint, tipărită în limba română, o *Evanghelie* tipărită în rusă, ferecată cu metal. Deja în timpul efectuării inventarierii, inventarul liturgic al mănăstirii Japca a fost completat cu o ferecătură de argint, aurită, pentru chipul Maicii Domnului, care avea un gramaj de peste 400 de grame de argint. Prețul unei asemenea piese se ridica în anul 1818 la 442 de lei și 20 de parale²². În perioada 13 septembrie 1821 – 18 august 1824, în lista pieselor liturgice ale mănăstirii Japca au intrat următoarele obiecte: un potir sacru cu întreg setul necesar oficiului serviciilor divine, potirul având montate opt icoane realizate în tehnica emailării artistice (denumite în limba rusă „finifti”). La fel, farfurioare, două discese, două steluțe cu icoane emailate, linguriță de argint și aurită, cu chipuri de sfinți gravate și un text liturgic la fel gravat. Toate piesele erau lucrate într-un atelier din Moscova, și aveau greutatea totală de 3 funți și 3 zolotnici. Lista pieselor era completată de o farfurie de argint cu greutatea de un funt și

¹⁹ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 139, f. 272.

²⁰ ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 144, f. 13.

²¹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 52-54.

²² ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 57.

¹⁷ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 34-35.

¹⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 76-76 verso.

50 grame; 22 de icoane de sărbătoare; o cădelniță de argint cu greutatea de 50 de grame; trei aere mari, din stofă franceză, decorate cu cruci de argint cusute pe stofă. Un loc aparte dețin brâiele de mătase, ambele exemplare fiind cusute cu aplice de argint. Iar lista inventarului de lucru denotă prezența la mănăstirea Japca, pe atunci mănăstire de călugări, a unui dotat atelier de fierărie²³.

Odată cu eliberarea starețului mănăstirii Dobrușa arhimandritul Feofil și numirea în funcția de stareț a arhimandritului Sinesie (1824-1826), s-a făcut și inventarierea averii bisericești, fiind stabile anumite podoabe liturgice de metale nobile și aliaje metalice ieftine²⁴. În lista podoabelor de cult, pe lângă veșminte liturgice și cărți sfinte, au fost incluse un potir de tombac, aurit; un potir mic, tot de tombac aurit; un discos de tombac aurit și un discos de argint aurit, o sulită de oțel și una de aramă; trei candelabre mari de aramă; două cădelnițe vechi de aramă; o cruce veche de metal; doi clopoței; trei clopote mici; toiagul arhimandritului. Printre vasele liturgice erau un vas de tombac pentru binecuvântare, o cădelniță de aramă; o farfurie de metal.

Potrivit cercetătorului P. Mihail (Mihail 1993, 39), la mănăstirea Hâncu, în 1817, erau două gropnițe mari, una de argint placată în interior cu aur și una de tinichea, patru candelabre de alamă pe sfântul pristol, o candelă de argint lângă pristol, șase cruci mici, dintre care trei de lemn de chiparos, îmbrăcat cu argint. Cât privește podoabele de cult păstrate în proscomidie, menționăm două potire, unul de argint cu flori, placat în interior cu aur, și al doilea de cositor; patru discose – două de argint și câte unul de cositor și fier placate cu tombac; două stelute de argint, două lingurițe de alamă și de argint; două copii de oțel; un candelabru de alamă în altar, la care se adaugă șase perechi de pafale, dintre care una de argint, alta suflată cu aur și una de origine sârbească, tot de alamă. Și în cliziarniță se păstrau trei cădelnițe (două de argint și una de alamă), un ibric de aramă poleit, o tablă mare de fier zugrăvită, un talger de alamă cu flori, un păhăruț de argint suflat cu aur, o cristelniță de cositor cu capac pentru sfințirea apei, o candelă de argint la sfântul altar (Agachi 2010, 78).

Era bogat înzestrată cu podoabe și biserica mănăstirii: iconostasul de lemn poleit cu aur; chipurile icoanelor cu opt coroane de argint, la fel era o coroană de argint la icoana „Pruncul Hristos ce este în brațe”. La fiecare cele patru icoane mari erau pa-

tru candelă de argint; patru sfeșnice de lemn placat cu aur, două sfeșnice de alamă, o candelă de argint pentru tetrapod, un serafim cu două fețe poleit cu aur, un policandru de alamă cu 12 fofeze (lumânări), diverse podoabe laice pe lanțuri de la icoanele principale (procedeu existent și actualmente în mai multe biserici mari din țară de a decora icoanele cu podoabe personale, inele, cercei, cruciulițe etc.). În biserică erau două candelă mari de argint puse la icoana Maicii Domnului și la cea a Mântuitorului, și două salbe la icoana Maicii Domnului; cele patru icoane mari din biserică erau placate cu aur; în antreu un policandru de alamă cu șase fofeze. Clopotnița avea patru clopote de metal.

De asemenea, un potir de argint a fost datat cu anul 1815 și provenea de la biserica veche de lemn cu hramul Intrarea Maicii Domnului din satul Ulmu, județul Chișinău (Ciobanu 1924, 57). Cercetând majoritatea bisericilor din Basarabia, Șt. Ciobanu a menționat, deopotrivă cu cărțile păstrate, și unele clopote sau alte podoabe de metal. De exemplu, avem clopotul bisericii Sf. Parascheva din Leova (ridicată în 1818), inscripția păstrată menționând anul turnării clopotelor și ctitorul: „Acest clopot s-au făcut cu cheltuiala lui Frumuzdeli. Balta. 1823” (Ciobanu 1924, 60). O atenție aparte merită și crucile de metal. Lucrează de meșterii fierari din sate în tehnica forjării fierului, aceste cruci reprezintă simbolic triumful soarelui bizantin, simbol al creștinismului ortodox (Ichim 2000, 43).

În așa mod, analiza dosarelor de arhivă și a unor publicații disponibile ne-a permis să specificăm cele mai frecvente podoabe în bisericile și mănăstirile basarabene – potirul cu vasele necesare ofierii serviciilor divine, chivotul pentru păstrarea sfintelor daruri, icoane turnate de metal, ferecături de icoane și cărți liturgice, cununi, inele de cununie și cruciulițe de botez etc., dar și numeroase piese arhitecturale realizate din metal, cum ar fi cruci, clopote etc.

Nu mai puțin importantă este și specificarea materiilor prime din care erau confecționate podoabele. În această ordine de idei menționăm că analizând dosarele de arhivă cu referință la primele decenii ale secolului al XIX-lea, stabilim că de facto bisericile din satele basarabene erau îndestulate cu vasele de cult necesare. Problema constă în metalul folosit pentru confecționarea lor. În această ordine de idei aducem raportul protoiereului ținutului Soroca, Fiodor Casianovici, din ianuarie 1819, potrivit căruia se menționa că el a primit circulara Dicasteriei Duhovnicești potrivit căreia se reco-

²³ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 60.

²⁴ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 16.

manda în cel mai scurt timp de a înlocui vasele de cult existente, mai ales chivotele de staniu prin cele executate din tombac sau de argint, pentru executarea cărora Dicasteria și a semnat contract cu argintarul Leiba Berg. Meșterul se angajase se confecționeze chivote pentru păstrarea sfințelor daruri, cu toate vasele necesare, din argint, la un preț de 50 de lei fiecare, pe când un chivot cu cele necesare, din tombac, costa 40 de lei. Același protoiereu Fiodor Casianovici relatează că erau moșieri și persoane înstărite care ctitoreau confecționarea chivotelor din argint propriu. Pentru îndestularea tuturor bisericilor din protopopiatul condus de el, erau necesare 43 de chivote pentru păstrarea sfințelor daruri, pentru realizarea cărora a și fost semnat contractul cu argintarul Leiba Berg²⁵. Ulterior, în martie 1819, pentru 65 de chivoturi, protoiereul F. Casianovici a achitat suma de 1500 de lei, sumă colectată de la fiecare parohie în parte, primirea banilor de către meșterul argintar fiind confirmată prin semnarea recipisei²⁶.

De asemenea, izvodul din anul 1815 întocmit de protopopul ținutului Hotărniceni, consemnează prezența la 18 biserici a vaselor realizate din cositor, și numai la biserica din satul Cărbuna vasele sfinte erau confecționate din argint. O situație similară vom întâlni în majoritatea parohiilor din mediul rural, și doar în bisericile din oraș sau în cazul unor ctitori mai înstăriți, vom atesta podoabe realizate din argint. Se știe că și la mănăstirea Hâncu, de exemplu, erau piese de valoare, realizate din aur, argint, argint aurit, dar și din aliaje metalice ieftine precum alamă, tombac, cositor (Agachi 2010, 79).

Pentru înțelegerea situației cu privire la prezența vaselor de cult din bisericile ținutului Hotărniceni, protopopul de aici, Onufrei Baltag, a realizat un izvod²⁷.

Izvod al vaselor din bisericile ținutului Hotărniceni:

„Către Cinstita Exarhiceasca Dicasterie a Sfintei Mitropolii a Chișinăului și Hotinului

De la protopop Onufrei Baltag de ținut Hotărniceni

Supt nr. 1765 iulii 27 zile am primit poroncă ca să facem izvod pentru toate bisericile câte sânt în protopopia me pentru Sfintele Vase de argint sânt sau de cositori, și de acum înainte pe unde va fi trebuință să se facă de argint iar nu de cositori,

²⁵ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 74-75.

²⁶ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 80-81.

²⁷ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 946, f. 8.

... de madem: care după poruncă am urmat și am dat poruncă tuturor celor bisericești, și am făcut și izvod, anume pe care izvod îl trimitem împreună cu răportul acesta, fiind și eu al Preacinstitei Dicasterii preplecată slugă Protoierei Onufrei Baltag. 1815 avgust 14.

Izvod de sfintele vase cum să află pe la bisericile din protopopia me, de argint sau di cositori, după cum arată în jos

La Molești – vasăle de cositori
 La Cărbuna – de cositori
 La Gura Galbenii – de cositori
 La Caracui – de cositori
 La Sărata – de cositori
 La Orac – de cositori
 La Cedar – de cositori
 La Mingir – de cositori
 La Pogănești – de cositori
 La Tomai – de cositori
 La Sărățica – de cositori
 La Ialpușel – de cositori
 La Gradiști – de cositori
 La Săhăidacu – de cositori
 La Căinari – de argint
 La Coșcalia – de cositori
 La Baccialia – de cositori
 La Gemăna – de cositori
 La Luțeni – de cositori”.

Această situație nu a putut să nu îngrijoreze administrația ecleziastică din Basarabia, unde după anexare se împlântau acte normative adoptate pentru întreg Imperiul Rus. În așa mod, începând cu anii 1815-1818, confecționarea podoabelor de cult pentru bisericile basarabene din aliaje metalice ieftine, precum staniu sau cositor practic se interzice. Potrivit noilor regulamente se recomanda realizarea inventarului liturgic din tombac curat, din tombac argintat sau aurit, din argint. În primul rând, cositorul și staniul, din cauza compoziției chimice, erau toxice, ducând la îmbolnăvirea enoriașilor, dar de cele mai dese ori, a fețelor bisericești care slujeau în aceste biserici. Pe de altă parte, realizarea podoabelor din metale nobile ducea la creșterea valorii lor istorice și artistice, la crearea unor anumite tezaururi bisericești după cum au și devenit ulterior, în cazul păstrării lor, formând actualmente patrimoniul bisericesc al țării. Ulterior, numărul podoabelor liturgice executate din argint pentru bisericile și mănăstirile basarabene va crește semnificativ, grație contribuției ctitorilor și interesului persoanelor înstărite pentru înveșnicirea numelui și faptei sale.

În sprijinul aserțiunii date vine un dosar de arhivă din anul 1827, în care era stipulat că confecționarea podoabelor de cult se va realiza numai la persoane anumite, meșteri în domeniu. Totodată, se interzicea realizarea vaselor de cult din argint cu titlul mai jos de 84 zolotnic²⁸. Monopolul asupra confecționării pieselor de cult era reglementat de ordine sinodale, fiind interzisă procurarea și confecționarea pieselor de cult de persoanele care nu sunt abilitate cu aceste drepturi. În continuare vom reproduce câteva fragmente din dosarul nr. 1729 din 12 iulie 1827 cu privire la confecționarea podoabelor de cult. Conform ordinului emis de împăratul rus, adresat arhiepiscopului de Chișinău și Hotin, ÎPS Dimitrie, s-a ascultat propunerea ober-procurorului și cavalerului, principele Piotr Sergheevici Meșcerski, și completările ministerului finanțelor: „... Conform ordinului din 17 martie 1758 topirea metalului prețios în afara biroului de marcă este strict interzisă, iar conform ordinelor din 1 octombrie 1801, 5 noiembrie 1779 și 10 august 1810 se interzice meșterilor confecționarea pieselor de argint cu titlul mai jos de 84 zolotnic”. În așa mod, potrivit deciziei sinodale din anul 1827, în întreg spațiul Imperiului Rus, inclusiv în Basarabia, se interzicea categoric confecționarea podoabelor de cult la persoane străine, cu titlul mai jos de cel prestabilit (84) fără a avea motive serioase pentru aceasta. Plecând de la documentele oficiale imperiale, tot în același an Direcția Economică a Casei Arhiepiscopale din Chișinău emite la 7 septembrie 1827 un ordin cu următorul conținut, semnat de egumenul Onisifor: „Conform ordinului din 3 septembrie 1827 a Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău privind interzicerea confecționării la oameni străini a aliajelor metalice folosite pentru confecționarea podoabelor bisericești cu titlul mai jos de cel stabilit de conducerea eparhială fără temeiuri serioase”. Acest ordin se extindea asupra teritoriului Basarabiei, inclusiv județele Ismail, Akkerman, Bolgrad, ale căror clerici, în rapoartele lor au confirmat primirea prezentului ordin și implementarea lui.

Stabilim astfel, că printre cele mai frecvente metale folosite pentru realizarea podoabelor și vaselor de cult se numără metale și aliaje metalice ieftine: alamă, tombac, cositor, staniu, aramă, fier, iar din metalele nobile se folosea argintul, inclusiv pentru placarea pieselor ieftine, mai rar aur și argint aurit. După 1827 confecționarea inventarului liturgic din metale nobile ieftine este interzisă, fiind recomandat argintul cu titlul nu mai jos de 84.

²⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5524, anul 1827.

O întrebare de valoare deosebită care solicită elucidare ar fi stilul podoabelor bisericești din Basarabia în perioada cronologică vizată. Pentru a veni cu o explicație mai completă a fenomenului, vom specifica stilul podoabelor acestei perioade. Amintim că în ultima treime a secolului al XVIII-lea, deopotrivă cu rococo, un loc aparte încep să dețină elementele severe ale ornamentului clasicist, care tinde să se apropie tot mai mult de modelele antice. De o deosebită valoare se prezintă variate ghirlande de flori și motive vegetale, elemente arhitecturale, militare, chipuri umane drapate în veșminte antice, grifoni, sfincși. Pentru începutul secolului al XIX-lea în podoabele din atelierele europene sunt specifice șiruri decorative de frunze, coronițe de laur sau frunze de stejar, variate crenguțe succedându-se cu floarea de palmetă. Este perioada imperiului francez, proclamat în 1804, iar ceremonialul de la curtea lui Napoleon era foarte sofisticat și solicita podoabe tot mai impozante și exuberante. Ca urmare, arta podoabelor din Franța a luat avânt, după cum se manifestă în linie ascendentă și evoluția orfevrăriei din practic toate țările europene, ca modele servind podoabele Romei imperiale. Astfel, articolele devin tot mai masive și încărcate. Descoperirile arheologice din Egipt, inițiate pe timpul lui Napoleon, au condiționat apariția noilor podoabe, se atestă și piese apărute ca urmare a unor evenimente istorice sau culturale. Restaurarea Bourbonilor a favorizat interesul pentru romantism și renașterea stilurilor epocilor precedente, din anii 1830 simțindu-se revenirea la motivele încărcate ale rococo-ului, variate flori sofisticate și scoici, procesul fiind resimțit în Imperiul Rus abia către anii 1840. Astfel, un gen de „rococo fals” coexistă cu o altă direcție din arta podoabelor, și anume „goticul fals”, adică reîntoarcerea la formele și decorațiile medievale (Постникова-Лосева 1974, 16), fără a lăsa însă urme adânci în orfevrăria rusă, deoarece după 1812 motivele și formele podoabelor sunt „dictate” în mare parte nu de centrele europene, ci de Moscova și Sankt Petersburg,

Cât privește stilul podoabelor ecleziastice, aici moda și noile tendințe nu se supun modificărilor vertiginose manifestate în domeniul bijuteriilor laice. De fapt, noile motive decorative sau tehnici de decorare a metalului se află în strictă concordanță cu canoanele bisericești, scopul principal al articolelor fiind pragmatismul, severitatea și folosirea în serviciile divine oficiate. Alături de unele motive floristice și vegetale folosite pentru înfrumusețarea potirelor, lingurițelor, ferecăturilor

icoanelor sau cărților liturgice, un rol aparte posedă și inscripțiile caligrafice, realizate în tehnica gravării metalului și semnificând preponderent actul de donație al piesei cu menționarea numelui persoanei și a anului, și mai rar, numele persoanei care a realizat sau decorat piesa liturgică.

În concluzie, vom menționa că orfevrăria de cult din anii 1812-1827 se dezvoltă în conformitate cu normele de funcționare a argintarilor din Imperiul Rus, dovadă servind Regulamentul din anul 1827 privind interzicerea confecționării inventarului liturgic din argint cu titlul mai jos de 84, deoarece avem atestate numeroase podoabe din aliaje meta-

lice ieftine, chiar fier. Același Regulament condiționa crearea unui „monopol” în domeniul vizat, insistând asupra necesității comandării podoabelor doar la meșteri speciali, cum a fost cazul argintarului Leiba Berg, care a realizat podoabe de cult pentru bisericile Eparhiei de Chișinău și Hotin între anii 1815 și 1819. Analiza documentelor ne permite să constatăm că bisericile basarabene „erau îndesțulate cu podoabe liturgice”, deși nu totdeauna create din materii prime nobile. Valoarea istorică și artistică a acestor piese depinde de „vârsta” lor, tehnicile de lucru folosite, materii prime și motivele decorative folosite pentru înfrumusețarea lor, în conformitate cu canoanele bisericesti.

Bibliografie

- AB 1936:** Desființarea schitului Fântâna Doamnei. In: Arhivele Basarabiei, an. 8, nr. 2 (Chișinău 1936), 59-61.
- Agachi 2010:** Al. Agachi. Mănăstirea Hâncu (Chișinău: Pontos 2010).
- Ciobanu 1924:** Șt. Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia (Chișinău 1924), 1-70.
- Condriticova 2011:** L. Condriticova, Artistic Moulding of Bessarabia in XIX Century (Typology Church Inventory, Architectural and Sculptural Details). In: Revista Românească pentru Educație Multidimensională, Year 3, No. 8, December (Iași 2011), 49-58.
- Ichim 2000:** D. Ichim, Biserici de lemn din Basarabia și Bucovina de Nord (București: Editura Fundației Culturale Române 2000).
- Mihail 1993:** P. Mihail, Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Așezăminte, scrieri, personalități (Chișinău: Știința 1993).
- Treasury 1999:** The gold treasury of Ukraine. Золота скарбница України (Київ 1999)
- Постникова-Лосева 1974:** М.М. Постникова-Лосева, Русское ювелирное искусство. Его центры и мастера (Москва 1974).
- Энциклопедия 1988:** Большая иллюстрированная энциклопедия древностей (Москва: Артия 1988).

L'orfèvrerie ecclésiastique du Bessarabie (1812-1827)

Résumé

Les objets liturgiques des premières décennies du XIXe siècle font partie intégrante du patrimoine culturel de notre pays, que doivent être protégés. Dans cet article l'auteur analyse les suivants problèmes: la création des bijoutiers qui ont créés dans les premières décennies du XIXe siècle des objets liturgiques; l'auteur indique les matériaux principaux et la recommandation, après 1827 année sur l'utilisation de l'argent pour la fabrication des objets liturgiques; la liste des bijoux des églises locales et les caractéristiques du style des bijoux de cette période. L'étude de l'art religieux est très importante pour rétablir l'image intégrale du développement d'art des bijoux de la Bessarabie.

Церковное искусство Бессарабии (1812-1827)

Резюме

Церковный инвентарь первых десятилетий XIX века является важной частью культурного наследия страны. В данной статье автор рассматривает творчество мастеров, создававших культовые украшения в начале XIX века, указывает основные применяемые материалы и рекомендации по использованию серебра для изготовления церковной утвари. Приводится список украшений местных храмов и некоторые стилевые особенности изделий, изготовленных в указанный период. Изучение культового искусства очень важно для восстановления полной картины развития ювелирного искусства Бессарабии.

11.02.2013

Dr. Liliانا Condriticova, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM, bd. Ștefan cel Mare, 1, MD 2012 Chișinău, Republica Moldova